

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ
ТРАНСФОРМАЦІЇ
В УКРАЇНІ ТА БІЛОРУСІ
В XVI–XVIII ст.:
ФАКТОР РЕФОРМ

КИЇВ
2016

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту історії України НАН України
(протокол № 3 від 26 березня 2015 р.)

Соціально-економічні трансформації в Україні та Білорусі в XVI–XVIII ст.: фактор реформ. – К., Інститут історії України НАН України, 2016. – 232 с.

У наукових розвідках, вміщених на сторінках пропонованого читацькому загалу видання, розглядаються актуальні питання соціально-економічних перетворень та реформ на українських і білоруських землях у XVI–XVIII ст. Збірник наукових праць підготовлений у рамках виконання спільного українсько-білоруського наукового проекту (№ Ф54.5/009 «Соціально-економічні реформи в Білорусі і Україні в XVI–XVIII ст.») за сприяння та підтримки Державного фонду фундаментальних досліджень України.

Для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться історією України та Білорусі.

Socio-economic transformation in Ukraine and Belarus in the 16th–18th centuries: factor reforms. - K., Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine, 2016. – 232 s.

This edition deals with articles which examine the relevant problem of the socio-economic transformation and reforms in the Ukrainian and Belarusian lands in the 16th–18th centuries. The issue within the framework of the Ukrainian-Belarusian scientific project (№ F54.5 / 009 «Socio-economic reforms in Belarus and Ukraine in the 16th–18th centuries.») with the assistance and support of the State Fund for Fundamental Research of Ukraine.

For scientists, teachers, students and everyone interested in the history of Ukraine and Belarus.

ISBN 978-966-02-7885-1

© Інститут історії України, 2016
НАН України
© Автори, 2016

З М І С Т

<i>Від редколегії</i>	6
Владислав Берковський (Київ) ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНОЄВРО- ПЕЙСЬКИХ РЕФОРМ XV–XVI ст.	9
Валянцін Голубеў (Мінск) РАЗВІЦЦЁ СЕЛЬСКАЙ ГАСПАДАРКІ БЕЛАРУСІ Ў СКЛАДЗЕ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў XV–XVI стст.	20
Андрій Гурбик (Київ) ОСНОВНІ ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ НА УКРАЇНСЬКИХ ТА БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI ст.	45
Лариса Жеребцова (Дніпропетровськ) ПОВНОВАЖЕННЯ ПІДСКАРБІЯ ЗЕМСЬКОГО ЩОДО КОНТРОЛЮ ЗА ДОХОДАМИ ВІД МИТНИХ ЗБОРІВ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ	85
Андрій Блануца (Київ) КНИГА ЗАПИСІВ №49 ЛИТОВСЬКОЇ МЕТРИКИ У КОНТЕКСТІ ДО- СЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ РЕФОРМ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ У 60-Х РОКАХ XVI ст.: ДИПЛОМАТИЧ- НИЙ АНАЛІЗ	101
Ірына Кітурка (Гродна) АГРАРНЫЯ РЭФОРМЫ Ў ДЗЯРЖАЎНЫХ УЛАДАННЯХ ВКЛ У ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XVIII ст.: УПЛЫЎ АСВЕТНІЦТВА І ЗАХОДНЕЕЎРАПЕЙСКАГА ВОПЫТУ	134
Олександр Гуржій (Київ) РЕОРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ТОРГІВЕЛЬНІЙ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ У XVIII ст.: РОСІЙСЬКИЙ ТА БІЛОРУСЬКИЙ КОНТЕКСТ	169
Анатолій Філінюк (Кам'янець-Подільський) НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПЕРЕТВОРЕННЯ В ГОСПОДАРСЬКОМУ РОЗВИТКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.	191
Валянцін Голубеў, Аляксандр Доўнар (Мінск) НОВЫЯ ДАКУМЕНТЫ ПРА АРГАНІЗАЦЫЮ САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧ- НАГА ЖЫЦЦЯ ВА ЎЛАДАННЯХ КНЯЗЁЎ САПЕГ У КАНЦЫ XVIII ст. (СТВАРЭННЕ СІСТЭМЫ СЕЛЬСЬКИХ СУДОЎ І РЭГЛАМЕНТАЦЫЯ АБАВЯЗКАЎ СЯЛЯНСЬКИХ ДЗЕСЯТНІКАЎ)	207
Відомості про авторів	231

CONTENTS

<i>Editorial</i>	6
<i>Vladyslav Berkovskyi (Kyiv)</i> THE ECONOMIC COMPONENT OF THE SOCIO-ECONOMIC TRANSFORMATION OF THE UKRAINIAN AND BELARUSIAN LANDS IN THE CONDITIONS OF ALL-EUROPEAN REFORMS OF THE 15 th –16 th CENTURIES	9
<i>Valiantsin Golubeu (Minsk)</i> DEVELOPMENT OF BELARUS AGRICULTURE AFFILIATED THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 15 th –16 th CENTURIES	20
<i>Andrii Gurbyk (Kyiv)</i> THE MAIN STAGES OF THE IMPLEMENTATION AND THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTS OF THE AGRARIAN REFORM ON THE UKRAINIAN AND BELARUSIAN LANDS IN THE 16 th CENTURY.	45
<i>Larysa Zerebtsova (Dnipropetrovsk)</i> THE LAND TREASURER POWERS CONCERNING CONTROL OVER THE CUSTOMS OFFICIALS IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA	85
<i>Andrii Blanutsa (Kyiv)</i> 49 BOOK OF INSCRIPTIONS OF THE LITHUANIAN METRICA IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL AND ECONOMIC REFORMS RESEARCH IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE 1560-IES: DIPLOMATIC ANALYSIS	101
<i>Iryna Kiturka (Grodno)</i> AGRARIAN REFORMS IN THE PUBLIC POSSESSION OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA IN THE SECOND HALF OF THE 18 th CENTURY: IMPACT OF THE ENLIGHTENMENT AND THE WEST EUROPEAN EXPERIENCE	134
<i>Olexandr Gurzhiy (Kyiv)</i> REORGANIZATION PROCESSES IN THE TRADING OF UKRAINE IN THE 18 th CENTURY: RUSSIAN AND BELARUSIAN CONTEXT	169
<i>Anatolii Filinyuk (Kamianets-Podilskiy)</i> THE NEW TRENDS AND TRANSFORMATION IN THE RIGHT-BANK UKRAINE ECONOMIC IN THE LATE 18 th CENTURY	191
<i>Valiantsin Golubeu, Aliaxandr Dounar (Minsk)</i> THE NEW DOCUMENTS ABOUT THE ORGANIZATION OF SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN PRINCES SAPIEHA POSSESSIONS IN THE LATE 18 th CENTURY (CREATION OF THE RURAL COURTS SYSTEM AND REGULATION OF THE RURAL FOREMEN DUTIES)	207
<i>Information about authors</i>	231

УДК 94(477) «15/16»

Лариса Жеребцова

Дніпропетровськ

ПОВНОВАЖЕННЯ ПІДСКАРБІЯ ЗЕМСЬКОГО ЩОДО КОНТРОЛЮ ЗА ДОХОДАМИ ВІД МИТНИХ ЗБОРІВ У ВЕЛИКОМУ КНЯЗІВСТВІ ЛИТОВСЬКОМУ

У статті висвітлено один з напрямків діяльності підскарбія – контроль за доходами і витратами від однієї з найбільших статей державних доходів Великого князівства Литовського – митних зборів. Підпорядкування митників підскарбію земському відбувалось на фоні еволюції посади самого підскарбія від керівника скарбу до міністра фінансів у середині XVI ст., а також соціально-економічних реформ і перетворень у митній справі князівства. Оpubліковано документ 1531 р., що вперше визначає нові повноваження підскарбія щодо митників князівства.

Ключові слова: підскарбій земський, митники, мита, Велике князівство Литовське, державні доходи, канцелярія.

В статье рассматривается одно из направлений деятельности подскарбия земского – контроль за доходами и расходами одной из наиболее прибыльных статей государственных доходов Великого княжества Литовского – таможенными сборами. Подчинение таможенников подскарбию земскому происходило на фоне эволюции должности подскарбия от руководителя казны до министра финансов в середине XVI в., а также социально-экономических реформ и преобразований в таможенной сфере княжества. Опубликован документ 1531 г., в котором впервые определены новые полномочия подскарбия относительно таможенников княжества.

Ключевые слова: подскарбий земский, таможенники, пошлины, Великое княжество Литовское, государственные доходы, канцелярия.

The article deals with one of the land treasurer activities concerning the control over the incomes and expenses, one of the most profitable articles of state revenues of the Grand Duchy of Lithuania – customs duties. Submission of customs officers to the land treasurer happened against the evolution of him the position from the head of treasury to the Minister of Finance in the middle of the 16th century, and also social and economic reforms and transformations in the customs sphere of the principality. It is also published the document of 1531 which deals with the treasurer new powers toward the customs officials of the principality.

Key words: land treasurer, customs officials, customs, the Grand Duchy of Lithuania, state incomes, chancery.

Підскарбій (*thesaurarius noster*) – службова особа ВКЛ у XV–XVIII ст., підскарбій земський – керівник скарбу ВКЛ, підскарбій дворний – спочатку був намісник земського, а потім відповідав за матеріальне забезпечення великого князя¹. Уряд підскарбія з’явився у першій половині XVст., проте остаточно посада підскарбія земського оформилась під кінець правління Казимира Ягелончика². До скарбу потрапляли усі державні доходи, у тому числі від митних зборів.

Мета дослідження – визначити повноваження підскарбія земського щодо діяльності митників ВКЛ протягом кінця XV – другої половини XVI ст. Підскарбій земський не очолював митну службу, натомість контролював діяльність митників і доходи від митних зборів.

Постановка такої проблеми обумовлена тим, що на прикладі відносин із митниками можна простежити розширення повноважень підскарбія земського від керівника скарбу до керівника економікою і фінансами ВКЛ у другій половині XVI ст. Ці зміни відбувались на тлі еволюції посади самого підскарбія, соціально-економічних реформ у князівстві, а також перетворень у діяльності митної служби ВКЛ. У результаті підскарбій отримав такі повноваження у царині контролю і управління за лівовою часткою державних доходів – митними зборами, якими володів (і продовжував володіти) лише великий князь литовський.

Іншим фактором, що помітно вплинув на появу уряду підскарбія, оформлення його службових повноважень і професійних навичок – була великокнязівська канцелярія – державна структура, що документально забезпечувала діяльність центральних органів влади ВКЛ, одним із писарів якої був підскарбій.

Еволюція посади підскарбія земського від керівника скарбу до, фактично, міністра фінансів у другій половині XVI ст. ілюструє перетворення державних агентів у керівників автономних відомств, що ними створювались. Відомство канцлера було народжене структурами монаршої канцелярії, скарбника – механізмом його скарбу. Посада останнього потребувала високої кваліфікації та знань. Крім того, функції більшості посадових осіб та урядів у ВКЛ склались стихійно і поступово закріплювались як традиція. Багато осіб отримували призначення завдяки своїм особистим якостям і довіри з боку великого князя., оскільки вірність цінилась вище за все³.

¹ Энциклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2: К – Я. – Мінск, 2007. – С. 386–387.

² Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku. – Kórnik, 1994. – S.155.

³ Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времен до 1569 года. – М., 2005. – Т. 1. – С. 410–411, 413–415.

Видання «*Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku*» містить повний перелік всіх осіб, які обіймали посаду підскарб'я земського у ВКЛ, натомість зазначимо тих, які перебували на ній протягом кінця XV – другої половини XVI ст.:

Андрій Александрович – 1486–1498 рр.⁴

Федько Богданович Хребтович – 1501–1509 рр.⁵

Михайло Богуш Боговітинович – 1509 р. (тимчасово), 1520–1530 рр.⁶

Аврам Єзофович – 1510–1519 рр.

Іван Горностай – 153 –1558 рр.⁷

Остафій Волович – 1561–1566 рр.⁸

Микола Нарушевич – 1566–1575 рр.⁹

Характеристика джерел. Основна проблема вивчення повноважень підскарб'я земського щодо контролю за всіма доходами і витратами ВКЛ, у тому числі від мит, полягає у відсутності документації (реєстрів), що вели підскарб'ї під час своєї діяльності.

Книги Литовської Метрики (ЛМ) містять фінансові звіти митників, представлені документами реєстраційного виду, серед яких: 1) *лічба* – рахунок, спосіб фіксації коштів, що надійшли від митників і були витрачені за квитанціями; 2) *квитация* – документ, отриманий митником після звіту перед писарем канцелярії чи підскарбієм земським документ, що підтверджує звіт. *Квитациями* також називали письмові розпорядження в.кн. щодо виплат грошей чи товарів з певного мита; 3) *відправи* – «отправы» – являють собою реєстри надань грошима, продуктами, речами з державного скарбу князям, панам, землянам і службникам, які забезпечувались на місцях, здебільшого, доходами з корчем, мит, ключів, судових зборів тощо за квитанціями великого князя¹⁰.

⁴ *Urządnicy centralni i dostojnicy...* – S. 155; *Pietkiewicz K.* Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellonczyka. *Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przelomie XV i XVI wieku.* – Poznań, 1995. – S. 211.

⁵ *Pietkiewicz K.* Wielkie Księstwo Litewskie... – S. 211.

⁶ *Urządnicy centralni i dostojnicy...* – S. 155; *Гудавичюс Э.* История Литвы. – С. 415; *Груша А.* Канцелярия Вялікага княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. – Мінск, 2006. – С. 63.

⁷ *Груша А.* Канцелярия Вялікага княства... – С. 71; *Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае.* – Т.1: А – К. – Мінск, 2007. – С. 513.

⁸ *Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае.* – Т. 1. – С. 382.

⁹ *Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае.* – Т. 2. – С. 349; *Urządnicy centralni i dostojnicy...* – S. 156.

¹⁰ *Жеребцова Л. Ю.* Классификация документов по истории таможенной системы Великого княжества Литовского (по материалам Литовской Метрики) // *Материалы XXIV Межд.научн.конф. «Проблемы дипломатики, кодикологии и актовой археографии»*, Москва, 2–3 февраля. – М., 2012. – С. 293–296.

Фінансові звіти містять відомості щодо загальної суми доходів і витрат з певного мита, проте фрагментарність їх представлення у книгах ЛМ не дає можливості простежити прибутковість певних митних зборів. Тобто, відомості про оренду мит у певному районі певним особам майже не підкріплені відповідними звітами (лічбою) цих митників і отриманими квитанціями. Проте, можна прослідкувати, з якого часу підскарбій земський починає приймати звіти від митників, восковничих і соляничих.

Більшість фінансових звітів митників і квитанцій частково вміщених до книг записів 4, 6, 8 у складі «книг оренд» невеликими «партіями». М. Бережков пояснює це тим, що ділова актуальність внесених до книг оренд договорів і приходно-витратних записів, була менш тривалою, ніж документів, записаних до книг данин, книг судових справ чи книг посольств. Тому, на відміну від інших книг ЛМ, не було нагальної потреби у їх ретельному веденні та збереженні¹¹.

З поступовим розширенням повноважень підскарбія у сфері контролю за державними доходами, зменшується кількість звітів (лічб і квитанцій) самих митників у книгах ЛМ у 1520-х, їх майже немає. Натомість, підскарбій вносив звіти митників до своїх реєстрів, з яких складав великий звіт – лічбу, зі всіх державних доходів. З реєстрів підскарбія формувались скарбові книги.

Історіографія проблеми. В історіографії майже відсутні дослідження, безпосередньо присвячені виникненню та формуванню уряду підскарбія, як земського, так і дворного. Найбільш ґрунтовною працею, що висвітлює особливості посади підскарбія земського, його обов'язки, повноваження, еволюцію протягом XVI ст. і врешті перетворення на міністра фінансів – є дослідження М. Любавського¹², що стало основою для подальших студій, а також узагальнюючої статті для видання *«Энциклопедия Вялікае княства Літоўскае»* (автор А. Груша)¹³. В енциклопедії також є статті, присвячені окремим підскарбіям ВКЛ – Федьку Хребтовичу, Михайлу Богушу Боговітиновичу, Авраму Єзофовичу, Івану Горностаю, Остафію Воловичу та Миколі Нарушевичу. Okремо слід виділити дослідження С. Бершадського, присвячене діяльності земського підскарбія Аврама Єзофовича¹⁴.

¹¹ *Бережков Н.Г.* Литовская Метрика как исторический источник. – М., 1916. – Ч. 1. О первоначальном составе книг Литовской Метрики по 1522 г. – С. 113–114.

¹² *Любавский М.* Литовско-русский сейм. Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. – М., 1900. – 850 с.

¹³ *Энциклопедия Вялікае княства Літоўскае.* – Т. 2. – С. 386–387.

¹⁴ *Бершадский С. А.* Аврамъ Езофович Ребичковичъ, подскарбій земскій, Членъ Рады Великого княжества Литовскаго. Отрывокъ изъ исторій внутреннихъ отношеній Литвы въ начале XVI века. – К., 1888. – 157 с.

Формування повноважень підскарб'я розглядали у контексті вивчення діяльності службового штату великокнязівської канцелярії, писарем якої протягом досліджуваного періоду був і залишався підскарб'ій земський (К. Петкевич¹⁵ і А. Груша¹⁶).

У розширення повноважень підскарб'я земського щодо контролю над митниками протягом кінця XV – середини XVI ст. умовно виділимо три етапи:

1) *кінець XV ст. – 1530-ті рр.*

Посаду підскарб'я у цей період займали: Федько Хребтович: 1501–1509 рр., Михайло Богуш-Боговітинович, що тимчасово зайняв посаду підскарб'я у 1509 р. після ув'язнення Хребтовича, Аврам Єзовофич: 1510–1519 рр., М. Богуш Боговітинович: 1520–1530 рр.

Виключне право на встановлення митних зборів мав великий князь, що було закріплено Першим¹⁷ і підтверджено Другим Литовським Статутом¹⁸. Митники незалежно від етнічного походження були особливою категорією «державних службовців», на яких покладалась практична організація збору мит. Підсудність митників та їх слуг визначалась лише судом великого князя¹⁹.

Найпоширенішим способом управління митних зборів була оренда мит різним особам, на строк від 1 до 3 років, з чітко визначеною сумою орендної плати. Оренда була більш прибутковим, але менш контрольованим способом управління митами. Для підвищення контролю за доходами від мит земський підскарб'ій Аврам Єзовофич запропонував замінити систему відкупів системою завідування митами через довірених осіб. Подібна зміна способу управління підвищила прибутковість митних зборів²⁰.

Повноваження підскарб'я земського. Початково підскарб'ій земський був тільки головним хранителем скарбу – державної установи ВКЛ, що

¹⁵ Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie... – S. 16–30.

¹⁶ Груша А. Службовы склад і структура канцеляры Вялікага Княства Літоўскага 40-х гадоў XV – першай паловы XVI ст. // *Metriciana*. – Мінск, 2001. – Т. 1. – С. 16; *Він же*. Канцэлярыя Вялікага княства Літоўскага... – С. 58.

¹⁷ Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск, 1960. – С. 39.

¹⁸ Статутъ Великого Князства Литовского 1566г. – Издание императорского московскаго общества истории и древностей российских, 1855. – С. 27–29.

¹⁹ Ващук Д., Жеребцова Л. Митні привілеї як джерело до вивчення правового становища євреїв-митників на території Великого князівства Литовського (кінець XV – середина XVI ст.) // *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи*. – Зб. наук. праць. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Випуск 2. – С. 59–60.

²⁰ Жеребцова Л. «Назначене справец мытных на всих коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. то есть справа мытная»: Митна реформа 1536 р. королеви Бони у Великому князівстві Литовському (дипломатичний і джерелознавчий аналіз) // *Ukraina Lithuania: студії з історії Великого князівства Литовського / НАН України*. Інститут історії України. – К., 2015. – Т. III. – С. 313–315.

відповідала за економічне та фінансове управління²¹. Видачі зі скарбу здійснювались за усними розпорядженнями в.кн, Панів-ради ВКЛ і квитациях канцелярії²².

Посада підскарбія, що потребувала певних знань в економічній сфері, не вабила аристократичну еліту, а тому стала полем для діяльності руських знатних родин. Найбільш яскраво проявили себе Федько Хребтович і Михайло Богуш Боговітинович. Виключенням була особа вихрещеного єврея Аврама Єзофовича²³.

Письмове діловодство з приходу і витрат державних коштів вели писарі канцелярії, до числа яких з 1509 р. приєднався підскарбій земський. До скарбу потрапляли лише залишки невитрачених на місцях коштів, оскільки більшість із них роздавалась за квитациями в.кн., адресованих орендарям і завідувачам митних зборів, ключникам і восковничим. Писарі склали і видавали квитацияї, які разом із оплаченими квитаями іноді вписували «*на память*» до книг ЛМ²⁴.

У 1494–1497 і 1507–1509 рр. тільки найвищий і старший писарі мали право особисто чи разом із іншими працівниками канцелярії приймати звіти в орендарів державних доходів: митників, ключників і восковничих²⁵. Участь підскарбія земського у прийнятті звітів мала б відповідати його службовим повноваженням, проте він виступав одним із контролерів²⁶, який приймав звіти у митників за спеціальним дорученням великого князя²⁷. Так, у 1504 р.:

*«князь Михаило, маршалокъ, а Ивашко Сапега, а Ивашко подскарбии взяли личбу в мытника луцкого и берестейского, в Лерина Геруша с обоих мыт на тые минувые два годы што прошли...»*²⁸.

²¹ Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2. – С. 571. Скарбом також називають сховище державних доходів ВКЛ – данин, чиншів, дякла, судових оплат, державних регалій, оригіналів загальноземських привілеїв, міжнародних договорів, книг ЛМ (до другої половини XVII ст.) Питання зберігання книг ЛМ у скарбі чи канцелярії залишається відкритим.

²² Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2. – С. 386.

²³ Гудавичюс Э. История Литвы... – С. 410–415; Urzędnicy centralni i dostojnicy. – S. 155–156.

²⁴ Любавский М. В. Литовско-русский сейм. – С. 394, 397–399.

²⁵ Груша А. Службовы склад і структура канцылярыі. – С. 16; *Він же*. Канцылярыя Вялікага княства Літоўскага... – С. 58.

²⁶ Lietuvos Metrika (LM). Knyga Nr 6. (1494–1506) / parengė A. Baliulis. – Vilnius, 2007. – Nr 3, 372, 414.

²⁷ Любавский М. В. Литовско-русский сейм. – С. 400–401.

²⁸ LM. Knyga Nr. 5. (1427–1506) / parengė E. Banionis. – Vilnius, 2003. – Nr 180.

або як у 1507 р., коли полоцькі восковничі:

«... положили на личбе перед маршалкомъ п(а)ном Иваном Сопегою а передъ подскарбимъ п(а)номъ Федкомъ. Пану Федку, подскарбему, дали пятьсот копъ и десять копъ гр(о)шеи»²⁹.

Функції підскарб'я: 1) був одним із писарів канцелярії ВКЛ, який іноді приймав звіти від митників, восковничих і соляничих або з певних мит; 2) приймав до скарбу невитрачені на місцях доходи з різних джерел, видавав розписки, гроші і речі зі скарбу; 3) надавав реєстри розходів разом із листами і квитами в.кн. і Панам-радї³⁰; 4) брав участь у розслідуванні ситуацій щодо незаконного стягнення і доречності встановлення мит, суперечок між співорендарями мит³¹. Тобто, виконував функції, які з 1531 р. стануть посадовими обов'язками підскарб'я.

Реорганізація канцелярії у 1516–1522/23 рр. призвела до диференціації апарату писарів, серед яких поступово виокремлюється група, що була задіяна переважно у дотичних сферах, зокрема діяльності скарбу³².

Зміни у канцелярії розпочались за часів діяльності одного з найвідоміших підскарб'їв ВКЛ – митника, постійного кредитора великого князя, вихрещеного єврея Аврама Єзофовича, який отримав від Сигізмунда I Старого шляхетський титул (1507 р.). Пан Аврам дуже віддано служив в.кн. і багато зробив для технічної організації литовського скарбу.

Пан Єзофович перетворив державний скарб на єдиний орган, що вів усі операції з прийому і витрат державних доходів. Підскарб'ю вдалося переконати в.кн. у перевагах нового способу управління митами – завідування через призначених довірених осіб за певну плату, що підвищило прибутковість митних зборів³³.

Аврам Єзофович був першим підскарбієм, який звітував за отримані державним скарбом доходи або, принаймні, першим, звіти якого були внесені до книг ЛМ. Квитация підскарб'я за 1511 р. схожа на реєстр доходів записаний текстом, без розподілу статей доходів (від мит, монетного двору, корчом) за їх видами і по окремих строках. Підскарб'ій намагався звести різні державні доходи до сталого звітного періоду – півріччя. У звіті зафіксовано

²⁹ LM. Knyga Nr. 8. (1499–1514) / parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, D. Antanavičius. – Vilnius, 1995. – Nr 89.

³⁰ Любавский М. В. Литовско-русский сейм. – С. 394, 400–409.

³¹ Див.: LM. Knyga Nr. 6. – Nr 26, 562; LM. Knyga Nr. 12. (1522–1529) / parengė D. Antanavičius, A. Baliulis. – Vilnius, 2001. – Nr 156; LM. Knyga Nr. 14. (1524–1529) / parengė L. Karalius, D. Antanavičius. – Vilnius, 2008. – Nr 784, 855, 872.

³² Груша А. Службовы склад і структура канцылярыі... – С.38; *Він же*. Канцылярыя Вялікага княства Літоўскага... – С. 70.

³³ Бершадский С. А. Аврамъ Езофович Ребичковичъ... – С. 122–130.

вид комори іноді із уточненням імені митника, період її оренди (в основному, від свят), суму приходу, але без загальної суми всіх доходів:

«Поведил намъ, штожъ взялъ с коморъ н(а)шихъ: с комори Ковенское почонши от Мясопустовъ, которіе были инъдикта четвертогонадцать, три тысячи копъ и триста копъ и шестдесять копъ и шест копъ гр(о)шей».

Усі зібрані кошти пан Аврам витратив, і крім того видав своїх 7 020 кіп грошей³⁴. Із квитанції 1514 р. відомо, що сума всіх доходів за 1511–1514 рр. склала 46 тис. 436 кіп 5 грошів, які підскарбій також роздав за розпорядженнями в.кн. Підскарбій погасив попередній борг, і ще видав своїх 6 016 кіп грошів³⁵.

Після смерті пана Аврама Єзофовича влада повернулася до системи відкупів митних зборів, водночас намагаючись зосередити їх збір в одних руках. Це пов'язано із діяльністю брата пана Аврама, митника і кредитора в.кн., старшого серед литовських євреїв – Міхеля Єзофовича, який неформально очолив митну службу і багато зробив для її практичної організації. Ще у 1509 р. Міхеля Єзофовича уповноважили приймати звіти від восковничих і соляничих більшості комор ВКЛ, а потім звітувати перед в.кн.³⁶ і таким чином пан Міхель частково виконував функції підскарбія земського щодо прийняття звітів від митників. Протягом 1520-х йому разом із товаришами орендували майже всі мита на території ВКЛ, окрім ковенського і віленського округів – мита у городенському окрузі у 1523, 1529 і 1531 р., у Мінську – 1525 і 1531 рр., у Новгороді – 1532 р., у Полоцьку – 1530 і 1531 рр., на Волині – 1531 р., завдяки чому формується централізована система управління митними округами³⁷.

З 1519 р. з'являються перші відомості про скарбних писарів, що вели приходні та витратні записи³⁸. Деякі дослідники відносять їх до штату канцелярії, проте, А. Груша вважає, що вони належали до відомства скарбу, а з писарями канцелярії їх поєднував спільний керівник – підскарбій земський, який водночас був і найвищим писарем канцелярії³⁹.

З першої третини XVI ст. один з писарів канцелярії одночасно виконував функції підскарбія, а з 1520-х рр. на посаду підскарбія призначали найвищого писаря (начальника писарів), вже знайомого із веденням діловодства і бухгалтерським обліком. А найвищим писарем призначали того, хто в той

³⁴ ЛМ. Кнуга № 8. – № 154.

³⁵ ЛМ. Кнуга № 8. – № 156.

³⁶ ЛМ. Кнуга № 8. – № 133.

³⁷ Жеребцова Л. «Назначене справец мытных на всех коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. то есть справа мытная». – С. 329.

³⁸ Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т.2: К – Я. – Мінск, 2007. – С. 438.

³⁹ Груша А. Канцелярия Вялікага княства Літоўскага... – С. 58.

же час займав уряд підскарб'я земського. Таким чином влада створила посаду керівника «канцелярії» скарбу. У силу нових обов'язків об'єм роботи підскарб'я як писаря канцелярії суттєво зменшився⁴⁰.

Призначення на посаду підскарб'я одного із писарів канцелярії мало, на думку А. Груши, вирішити проблему вільного доступу підскарб'я до книг ЛМ. Такий доступ забезпечував звірку даних щодо пожалувань, земель, маєтків, селян тощо з книг ЛМ із обліком державних доходів, який вів підскарб'я. Проте книги ЛМ зберігались у канцелярії, що утруднювало доступ до них підскарб'я і контроль за фіскальною сферою ВКЛ⁴¹.

Найвищим писарем і підскарб'єм земським став М. Богуш Боговітинович. Ще на початку своєї роботи у канцелярії пан Боговітинович спеціалізувався на скарбових справах. Після арешту Федька Хребтовича у 1509 р. тимчасово виконував обов'язки підскарб'я, а з 1520 р. і до смерті у 1530 р. – постійно⁴².

Зі смертю Міхеля Єзофовича 1529 р., і Богуша Боговітиновича у 1530 р. митники, восковничі, соляничі і відкупники ванчосного перейшли у завідування до канцлера Мартіна Гаштольда.

Є свідчення, що до 1520-х рр. влада намагалась перетворити канцлера у вищого керівника господарством ВКЛ і навіть доручила повний контроль над певним видами державних доходів, зокрема від митних зборів. Проте, коли канцлер увійшов до складу Панів-Ради й став брати участь у створенні збірників законів і важливих державних актів, він перетворився на першу особу держави після в.кн. Тому канцлер приділяв мало уваги реальній роботі у канцелярії й не завжди належним чином виконував свої обов'язки⁴³. Ймовірно, невдалі спроби перетворити канцлера у керівника економікою ВКЛ спричинили остаточну передачу цих повноважень головному скарбнику князівства – підскарб'ю земському, також вихідцю із канцелярії.

Тим цікавішою видається ідея відомої польської дослідниці Литовської метрики (далі – ЛМ) І. Сулковської-Курасьової – дослідити співвідношення компетенції двох урядів – канцлера та підскарб'я ВКЛ, з огляду на велику кількість документів скарбового характеру в книгах ЛМ⁴⁴.

⁴⁰ Груша А. Службовы склад і структура канцылярыі. – С. 24

⁴¹ Груша А. Доверял ли монарх своим подданным? // Istorijos šaltinių tyrimai. – t. 2. – Vilnius, 2010. – S. 50–51.

⁴² Pietkiewicz K. Wielkie Księstwo Litewskie... – S. 19–20.

⁴³ Рагаускаене Р. Канцлеры Великого Княжества Литовского и Литовская Метрика в XVI в: вопросы сохранности документов государственной канцелярии // Новости Литовской Метрики / Редакционная группа: И. Валиконите, А. Дубонис – Вильнюс, 2003. – № 7. – С. 35 – 37.

⁴⁴ Sulowska-Kurasiowa I. Metryka litewska – charakterystyka i dzeje // „Archeion”. – t. 65. – 1977. – S. 100.

2) 1530-ті – кінець 1550-х рр. – посаду підскарбія по причині особистої довіри з боку в.кн. зайняв один із писарів канцелярії Іван Горностай.

У 1536 р. королева Бона провела митну реформу, яка законодавчо закупила новий порядок управління митами – завідування. Мета реформи полягала у централізації митної адміністрації та вилученні вигідних митних зборів із залежності приватних осіб (орендарів), головним чином євреїв.

За реформою було створено 8 митних округів, що охоплювали всю територію ВКЛ: віленський, ковенський, городенський, берестейський, бельський, мінський, полоцький і новгородський, а у 1538 р. – волинський. На головні митниці було призначено трьох нових адміністраторів, яких називали митні справці. За свою роботу вони отримували платню залежно від посади. Реформа законодавчо закріпила і поєднала дві ідеї: земського підскарбія Аврама Єзофовича – завідування через довірених осіб і Міхеля Єзофовича – централізоване управління митними округами.

Євреїв дійсно відлучили від оренд до середини 1540-х рр.

У документі наголошувалось, що нові митники мають підпорядковуватись підскарбію Івану Горностаю й чинити перед ним щопівроку лічбу⁴⁵.

Завідування тривало 10 років, після чого влада знову повернулася до оренд. Географічна локалізація наданих мит свідчить про «життєздатність» створених за митною реформою королеви Бони округів: 1) Ковенські мита – у 1558 р. Давиду Шмерлевичу і Єську Шломічу⁴⁶; 2) Підляські мита: городенський, бельський, берестейський округи – 1547 р.⁴⁷ та 1553 р. Олехну та Івану Борзобагатим; 3) мінські мита, новгородські мита, волинські – 1553 р. Борзобагатим⁴⁸; пінське мито – 1558 р. Хаїму Рубиновичу⁴⁹.

Повноваження підскарбія. З 1530-х р. з'являються перші свідчення перетворення підскарбія земського у міністра економіки та фінансів⁵⁰. Нові повноваження підскарбія відомі з листу 1531 р.⁵¹ в.кн. Сигізмунда I Старого, адресованого до всіх митників ВКЛ. У ньому вперше офіційно визначаються нові, а частково закріплюються старі повноваження підскарбія земського щодо митників.

⁴⁵ Жеребцова Л. «Назначене справец мытных на всех коморах у Вел(иком) к(ня)з(стве) Лит(ов)ском. то есть справа мытная». – С. 327–329.

⁴⁶ ЛМ. Кнуга № 37. – № 153.

⁴⁷ Российский государственный архив древних актов (РГАДА). – Ф. 389. Литовская Метрика. – Оп. 1. – Ед. хр. 31. – Л. 133 об – 136.

⁴⁸ РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 35. – Л. 139 об – 144.

⁴⁹ ЛМ. Кнуга № 37. – № 198.

⁵⁰ Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2. – С. 387.

⁵¹ Повний текст документа див. у Додатку.

На початку 1531 р. митників ВКЛ повідомили, що підскарбієм земським призначено Івана Горностоя, а тому вони звільняються з підпорядкування віленському воєводі (найвища світська посада), який з другої половини XV ст. був і канцлером ВКЛ⁵². З цього часу всі «*справи скарбньи*» більше не належали до відомства канцлера чи Панів-ради, а відкупники мит, восковничі і соляничі підпорядковувались підскарбію земському і мали діяти лише за його вказівками і розпорядженнями.

Митники мали приїхати до Вільна і надати новому підскарбію «*реистра митницкии*» з доходами та видатками з мит, документи оренд, на основі яких вони тримають мита, вчинити лічбу з того, що мають на даний момент⁵³.

Функції підскарбія:

1) приймати щопівроку звіти від митників. Така традиція існувала на практиці ще з кінця XV ст.⁵⁴, проте законодавчо була закріплена у 1531 р.⁵⁵, а потім у 1536 р. за реформою королеви Бони⁵⁶. Завідувачі митних зборів також підпорядковувались підскарбію земському.

2) розпоряджатись доходами від митних зборів;

3) судити митників та їх слуг (за відсутності в.кн.), а в разі невиконання ними своїх обов'язків звільняти і призначати тих, кого вважатиме за потрібне⁵⁷;

4) видавати квитанції, на основі яких митники мали видавати вказані речі;

5) фіксувати борги митників⁵⁸;

6) розбиратись у конфліктних ситуаціях щодо незаконного стягнення мит⁵⁹.

⁵² Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2. – С. 37.

⁵³ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD). – Zbiór dokumentów pergaminowych z lat 1155–1939. – Zespol 1. – Sygn. 8647.

⁵⁴ Наприклад: LM. Knyga Nr 4 (1499–1514) / [parengė L. Anužytė] – Vilnius, 2004. – Nr 10; LM. Knyga Nr 15. (1528–1538) / [parengė A. Dubonis] – Vilnius, 2002. – Nr 171.

⁵⁵ Так, у 1532 р. нові вимоги вже були зазначені в оренді митних зборів у Новгороді групі євреїв: «*а тые пенязи мають они [Агрон Нахімович та ін.] до скарбу нашо(о) давати через подскарбе(го) земського руки не иначею одно половицу за пол года а другую половицу за другую пол года а через рок не мають они отволокати тыхъ пенезей ни одного дня*» // РГАДА. – Ф.389. – Оп.1. – Ед.хр. 17. – Л. 214–216.

⁵⁶ Центральний державний історичний архів, м. Київ (ЦДІАК). – КМФ-36. – оп. 1. – од.зб. 21. – л. 45 об – 47.

⁵⁷ LM. Knyga Nr 15. – Nr 172.

⁵⁸ LM. Knyga Nr 19. – Nr 192, 193. Продовження: «*ты бы о томъ ведалъ и тыхъ пенезей, которыи есмо ему отъпустили, на немъ того долгу нашего вышеш мененого, которымъ еще онъ намъ винень зосталъ, **вodle тыхъ реистровъ**, которыи в тебе суть у скарбе нашо*».

⁵⁹ LM. Knyga Nr 37 (1552–1561) / parengė D. Baronas. – Vilnius, 2011. – Nr 273.

У 1545 р. за станом здоров'я для допомоги ведення реєстрів з різних державних надходжень, звітів від митників, видачі необхідних речей зі скарбу І. Горностаї отримав 3 помічників – двох *скарбних писарів*, і третього – *скарбного*. Вони мали самі, а іноді із підскарбієм, вести реєстри, приймати звіти за доходи від різних урядників, видавати за розпорядженням підскарбія потрібні суми і товари зі скарбу, тобто діяти тільки за відома і радою підскарбія земського:

«Видело ся намъ ку помочи его для тых послугъ и справъ нашихъ придати ему дву особ справецъ н(а)шихъ ку скарбу н(а)шому а третего скарбного которых бы ся намъ видело установити абы они з рамени и росказаня и науки н(а)шое будучи при немъ яко при старшомъ своем не соимуючи звиръхности и поважности жадное с него яко подскарбего н(а)шого з ведомостью и волею его вси приходы и росходы подле уставы и справы реєстров наших при немъ справовали личбу и выдаваня всех доходоу зъ замков и дворов и волостей н(а)ших присмотряли и сами их выбирали из гумен всего збожя личбу с урядников брали и спольне сами на себе и на вере своее то носили личбу со всех приходов и росходов сами спольне с паномъ подскарбимъ выдавали»⁶⁰.

У 1557 р. із проведенням волочної поміри службовий штат скарбу зазнав реорганізації. З цього часу скарбові писарями стали постійними урядниками в.кн., що виконували свої обов'язки до віку. У штаті скарбу було три скарбових писаря – два для ведення доходів, один – розходів⁶¹. У 1557 р. скарбними писарями були призначені – архідиякон і канонік варшавський, плебан ломзенський і кобринський, князь Ян Маковецький та державця ясенський – Ієронім Квилецький⁶²; з 1558 р. скарбним⁶³ був – ключник віленський Іван Зарецький⁶⁴; з 1559 р. писарем розходів скарбних реєстрів – віленський восковничий Ларіон Іванович⁶⁵.

Скарбний і писар скарбних реєстрів мали відношення до збору мит, а тому біли знайомі із веденням реєстрів.

⁶⁰ AGAD. – Zbiór dokumentów pergaminowych z lat 1155-1939. – Zespol 1. – Sygn. 8657.

⁶¹ Urzędnicy centralni i dostojnicy... – S. 111–112.

⁶² Urzędnicy centralni i dostojnicy... – S. 112, 114; LM. Knyga Nr 37. – Nr 107. Вони реєстрували звіти, які потрапляли до скарбу й отримували платню у розмірі – 200 кіп грошів і 15 ліктів адамашки, а їх слуги – 1 постав сукна колтришового. Див. також: Nr 155, 186, 187, 222, 250, 286, 288, 323, 333, 349, 353, 355, 370, 406, 423, 453, 477, 513, 515, 585, 586, 594.

⁶³ Скарбний – службова особа у ВКЛ у XV – XVIII ст., помічник підскарбія земського // *Энциклапедыя Вялікае княства Літоўскае*. – Т. 2. – С. 571.

⁶⁴ LM. Knyga Nr 37. – Nr 152, 186, 359, 381, 588.

⁶⁵ Urzędnicy centralni i dostojnicy... – S. 116; LM. Knyga Nr 37. – Nr 232, 235, 381.

Після смерті Івана Горностая у 1558 р. вони виконували його обов'язки до призначення новим підскарб'їєм Остафія Воловича у 1561 р.⁶⁶.

У цей період митники, соляничі і восковничі підпорядковуються підскарб'їю, звітувати перед ним, діяти за його вказівками і розпорядженнями. Фактично, підскарб'їй земський перетворюється на міністра фінансів, але, водночас, продовжує працювати писарем канцелярії.

3) *кінець 1550-х – кінець 1560-х рр.* – підскарб'їй земський отримав широкі розпорядчо-виконавчі функції управління всією економічною сферою ВКЛ. Об'єм отриманих підскарб'їєм повноважень не зазнав великих змін, тому цей період виділяємо досить умовно.

Посаду підскарб'їя з липня 1561 р. до 1566 р. займав Остафій Волович, а після його призначення канцлером, з 1566 до 1575 р. – Микола Нарушевич. З призначенням М. Нарушевича посада підскарб'їя була вилучена з відомства Панів-Ради ВКЛ і підпорядкована лише великому князю⁶⁷.

У 1558 р. розпочалась Лівонська війна, що спричинила підвищення митного тарифу у 1561 р. і 1566 р., що вплинуло на суму оренд 1560-х рр. Влада скористалась звичною практикою й орендувала мита майже по всій території ВКЛ групі євреїв на чолі зі старшим орендарем – митним справцею Давидом Шмерлевичем⁶⁸.

У 60-ті рр. XVI ст. у ВКЛ була проведена низка соціально-економічних реформ, які вплинули на становлення митної системи князівства, прийнято Другий Литовський Статут, за яким, після тривалих прохань на сеймах, шляхта отримала дозвіл безмитного вивозу товарів власного виробництва за кордон.

Функції підскарб'їя: Привілей від 11 березня 1566 р. про призначення Миколи Нарушевича підскарб'їєм можна вважати першою «посадовою інструкцією», у якій детально зафіксовані нові й вже існуючі повноваження підскарб'їя:

- 1) приймати всі державні доходи, у тому числі і мита;
- 2) фіксувати всі доходи і витрати у своїх реєстрах, звітувати лише перед в.кн.;
- 3) видавати зі скарбу речі тільки за квітаціями в.кн.;
- 4) підпорядковуватись разом із скарбними писарями, митниками і восковничими тільки в.кн. (а не Панів-ради);

⁶⁶ LM. Кнуга № 37. – № 603.

⁶⁷ Энцыклапедыя Вялікае княства Літоўскае. – Т. 2. – С. 387.

⁶⁸ *Жеребцова Л.* Деякі аспекти практичної роботи митної служби на землях Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського / НАН України. Інститут історії України.* – К., 2013. – Т. II. – С. 214; РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Ед. хр. 38. – Л. 67 об – 69; Ед. хр. 45. - Л.103 – 105 об; Ед. хр.258. – Л. 115 об – 117, 117 – 119; Ед. хр. 267. – Л. 48 об – 50 об; LM. Кнуга № 567 (1567–1571) / parengė A. Baliulis. – Vilnius, 2006. – № 2–4, 6, 8.

5) судити митників та їх слуг;

6) особисто призначати митників, яких має добирати серед «*годныхъ, верныхъ, оселыхъ, добрыхъ людей*» зі згоди в.кн. або звільняти у разі неналежного виконання ними своїх обов'язків;

7) видавати квитанції до митників, на які вони мають орієнтуватись (не в.кн. чи Панів-ради), а в разі самовільної видачі грошей чи товарів не вимагати компенсації від держави;

8) митники мали зберігати отримані після звітів квити, бо у разі втрати, в.кн. буде орієнтуватись на те, що записано до скарбових книг підскарбія.

За свою роботу підскарбій щорічно отримував 300 кіп грошів⁶⁹.

У 1568 р. М. Нарушевич видав інструкцію для скарбових писарів і скарбника, у якій вміщені вказівки щодо реєстрів, які вони мають вести у силу своєї спеціалізації⁷⁰. Цей документ вимагає окремого дослідження.

Деякою мірою прибутковість митних зборів протягом XVI ст. можна визначити шляхом співставлення звітів земських підскарбіїв, враховуючи ті джерела доходів, якими розпоряджався великокнязівський скарб за часів їхнього перебування на посаді.

підскарбій	термін звіту	сума доходів
Аврам Єзофович	1511–1514 рр.	46 тисяч 436 кіп 25 грошей + 6 000 кіп 16 грошей ⁷¹
Іван Горностай	1531–1535 рр.	82 тисячі 736 коп 30 грошей і 1 пенязь 482 копи 43 гроша ⁷²
Остафій Волович	1561–1566 р.	1 052 тисячі 602 копи грошей і 6 пенязей ⁷³

Подальше опрацювання звітів підскарбія та іншої доступної фінансової документації дозволить простежити механізм роботи підскарбія щодо збору, фіксації та витрат усіх державних доходів, ведення скарбових реєстрів і книг, розподілу обов'язків між працівниками скарбу, виявити прибутковість кожної зі статей державних доходів і мит, залежно від кон'юнктури ринку і соціально-політичних умов.

⁶⁹ РГАДА. – Ф. 389. Оп. 1. – Ед.хр.50. – л. 33 – 36 об. Опубл.: *Малиновский И.* Сборник материалов, относящихся къ истории пановъ-рады Великаго Княжества Литовскаго. – Томскъ, 1901. – С. 51–57.

⁷⁰ AGAD. – Archiwum Radziwillów. – Dział II. – Nr zespolu 354. – Teka 1. – Nr 59 kopia po polsku.

⁷¹ LM. Knyga Nr 8. – Nr 156.

⁷² LM. Knyga Nr 15. – Nr 200.

⁷³ РГАДА. – Ф.389. Оп. 1. – Ед.хр.48. – Л. 219 об – 230; Ед. хр. 50. – Л. 210 – 216.

Необхідність чіткого контролю за державними доходами, а особливо їх більшою частиною – митними зборами, спонукала владу до виділення серед писарів канцелярії того, хто би спеціалізувався у цій сфері.

Попри широкі повноваження підскарб'я земського у сфері контролю за доходами і витратами з митних зборів, а також призначеннями митників, він не очолював митну службу, оскільки виключне право на встановлення мит мав великий князь. У той же час підскарб'їй краще орієнтувався у результатах роботи митників за їх звітами, і, відповідно до цього, міг приймати рішення щодо їх подальшої служби. Розширення повноважень підскарб'я сприяло перетворенню скарбу на окреме відомство, що відповідало за всю фінансову сферу князівства.

ДОДАТОК

Оригінал: AGAD. Zbiór dokumentów pergaminowych z lat 1155–1939.
Zespol 1. – Sygn. 8647⁷⁴.

Копія: AGAD. Archiwum Potockich z Radzyna. – Nr zespolu 334.
Szgn.309

1531.01.21. Krakow. Zygmunt I król oznajmia mytnikom w W.Ks.L., że mianował Jana Hornostaja marszałka podskarbiem w.lit.⁷⁵

Жикгимонт божю м(и)л(о)стю корол полскии великии кн(я)зь литовскии | рхскии прхскии жомоитскии мазовецкии и иныхъ

Ко всимъ мытникомъ которыи мыта н(а)ши заведают по всеи земли великого кн(я)зьства литовского. |

Поведаєм вамъ иж дали єсмо подскарбее земское маршалкх и писарю н(а)шому державцы сло|нимскомх и дорсхнииискомх пану Иванх Горностаю со всимъ с тым как за отца и брата н(а)шого | славноє памяти королеи их м(и)л(о)сти бывало. И вы бы ѿ том ведали, и таго часу вси до него к Вил|ни сѧ зъехали, и о вси реистра мытницкии водле которых бхдете доходы н(а)ши збирали | и роздавали, и теж ѿранды своии перед нимъ положили, и ѿ всяких справах мытных и ѿ пѣназех | што бхдете на том часъ в себѣ мѣти ємх достаточне и справедливе повелили и личбх | вчинили.

⁷⁴ Публікація документа стала можливою завдяки стажуванню в Осередку Досліджень Античної Традиції при Варшавському університеті у 2012 р.

⁷⁵ Публікація документу підготовлена відповідно до критично-дипломатичного методу публікації див.: Німчук В. Правила видання пам'яток писаних українською мовою та церковнослов'янською української редакції. – К., 1995. (проект). – с. 18–21). Передачу паєрика уніфіковано через й. виносні літери записані у рядок й виділені курсивом. Розмір документа 43,2 x 32,4 см.

И вжо черес то абы есте жадныхъ доходов ни ѿдного пѣнязи безъ воли подскарбего н(а)шого никому не давали, и ни в чом в скарбных речах не были никого послушни, кроме его | подскарбего н(а)шого, бо мы всех васъ скарбноє справы и ѿто всех с послушенства выимаем. |

И приказхем вамъ абы есте х справах наших мытницких не были жадного послушни, кроме | бы са есте справовали и радили во всемъ подлуг воли и розказана его подскарбего. И на квитаци н(а)ши жаднии, а ни на панов рад наших ничего никомх не давали без воли его, кром | естли бхдет до кого з васъ подскарбии наши листь свои писати с подписю ржки своеє, кажучи комх | што выдати то бы есте так чинили.

А што ся дотычет послушенства пана воеводы | его м(и)л(о)сти виленского, мы вжо з моцы его м(и)л(о)сти вси справы скарбнии вынали, и не ка|зали его м(и)л(о)сти, а ни жадномх с панов рад н(а)ших ни в котории тьи справы, а ни в васъ мытников | встхпати са. Нижли то все розказали есмо ѿдномх подскарбемх []⁷⁶ справовати, | и васъ схдити, и радити, и вами справовати во всемъ х скарбных речах водлугъ | давного ѿбычаа как перед тымъ за предков н(а)ших бывало. Ѡ том бы есте ведали, и к од|номх подскарбемх н(а)шомх послхшенство во всех скарбных речах мели конечно. Абы то инак | не было, естлиж бы хто з вас в томъ враде нерадне са справовал без воли ег(о) и с шкодою | н(а)шою, мы казали емх таковых негодных с того враду переменати и хстановлати | на то годных, а добрых, верных, кого са емх подскарбемх н(а)шомх будеть налепеи видети. |

П(и)сан х Кракове под лѣт бож нарож (є)с(є)ца ген 21 ден индик 4.

Копоть маршалок | и писарь.

Sigismundus Rex NB.

⁷⁶ У цьому місці у пергаменті дірка.